

RÁNKI SÁRA

Bevezetés az igazságügyi nyelvészetbe

Jelen dolgozat az igazságügyi nyelvészet általam ismert részterületeit kívánja bemutatni.¹ Írásom stílusát tudományos ismeretterjesztőként kívánom meghatározni, mert nem szeretném, hogy az igazságszolgáltatásban dolgozók, akik ezt a tanulmányt olvassák, elveszenek a nyelvészet szakmai nyelvezetében. Jómagam sem fogok a jogi szaknyelv használatával próbálkozni, tehát dolgozatomat civilként írom.

Rövid történeti áttekintés²

Az igazságügyi nyelvészetről az 1960-as évek óta jelennek meg tanulmányok, időszakosan. Elsőként 1961-ben a *Kriminalisztika* című BM-kiadvány foglalkozott kriminalisztikai célú szövegvizsgálattal. A témában megjelenő egyetlen könyv *Nagy Ferenc Kriminalisztikai szövegnyelvészet* című kandidátusi értekezése 1980-ból.

Az igazságügyi nyelvészet

Az igazságügyi, más néven forenzikus nyelvészet összefoglaló elnevezése azoknak az alkalmazott nyelvészeti eljárásoknak, amelyek valamilyen módon az igazságszolgáltatás sikerességét segítik elő. Részterületei az Igazságügyi Nyelvészet Nemzetközi Szervezete (*International Association of Forensic Linguists; IAFL*)³ szerint a következők: a jogi nyelv vizsgálata (jogi dokumentumok, bíróságok nyelvhasználata, illetve a börtönnyelv), fordítások és tolmácsolások (jogi szaknyelv és köznyelv), illetve a nyelvi hátrány vizsgálata a különböző eljárások során. Feladata nyelvész szakértői vélemények készítése, a

¹ A szerző 2013 és 2015 között a Központi Nyomozó Főügyészség nyelvész szaktanácsadójaként dolgozott.

² Erről bővebben lásd <https://e-nyelvmagazin.hu/2011/08/31/a-kriminalisztikai-szovegnyelvezet-hazai-kutatastortenete-1960-tol-1990-ig/>

³ <http://www.iafl.org/>

jogszabályok és hivatalos dokumentumok megalkotásakor nyelvész szakértői segítségnyújtás. Külön súlyt helyez a jog és a nyelv kapcsolatának vizsgálatára, közérthetőbbé tételére.

Mindemellett lehetne másképp is csoportosítani a részterületeket: beszélhetünk kriminalisztikai szövegnyelvészetről (például szerzőségvizsgálatról), törvényszéki fonetikáról (hangazonosítás, hangadatbázis építése), nyelvi profilozásról, bűnügyi szótárak (vagy kategóriaszótárak) készítéséről, börtönnyelvi vizsgálatokról, tárgyalótermi diskurzuselemzésről.

Az igazságügyi nyelvészet részterületei

A következőkben bemutatom az igazságügyi nyelvészetnek azokat a részterületeit, amelyekben jómagam is dolgoztam. Példákon keresztül szemléltetek eseteket. A nyelvészeti szempontú magyarázatokra csak részben térek ki.

Szerzőségvizsgálat

Egy rendőrségen tett gyanúsítottai vallomás vizsgálata.

Ügyvéd keresett fel, hogy erdélyi ügyfelének a rendőrségen tett gyanúsítottai vallomását kellene megvizsgálnom, mert szerinte azt a rendőrök írták. A gyanúsított – nyilván – sokkos állapotában aláírta, elismerve így azokat a bűncselekményeket, amelyekkel vádolták. Az ügyvéd azt is elmondta, hogy ügyfelével nem fogok tudni eseti szakértői vizsgálatot elvégezni, mert már hét hónapja előzetesben van. A gyanúsítottól azt tudtam, hogy Erdélyben született, húszéves férfi, általános iskolát és szakiskolát végzett. Pár éve élt Magyarországon.

Nyelvészként a szakmai gyakorlatomon megtanultam, hogy egy rendőrségi jegyzőkönyvet nem szó szerint vezetnek, mert erre nincs idő, még akkor sem, ha ez lenne a célra vezető. Tehát egy rendőrségi jegyzőkönyv rendőri szaknyelven⁴ van megírva, nem tükrözi annak a nyelvi jellemzőit, akitől a

⁴ A szaknyelveknek megvan az irodalmuk a nyelvtudományban. Sokat tudunk arról, hogy milyen szó-tani (lexikai), mondattani (szintaktikai) és stilisztikai jellemzői vannak az egyes szaknyelveknek. Ké-szültek szótárak is például a rendőrök vagy a mentők nyelvhasználatából. Véleményem szerint igaz-ságügyi nyelvészként elengedhetetlen a rendőri szaknyelv ismerete. Ez valamennyire hasonlóságot mutat a jogi szaknyelvvél, hiszen a bűncselekmények meghatározása ugyanazon a szaknyelvi bázison, ugyanazokkal a szakszavakkal (terminus technicus) történik. Mégis egy szakszövegből meg lehet ál-lapítani azt, hogy rendőr vagy ügyész írta-e. Ez viszont véleményem szerint nemcsak szaknyelvi, ha-nem szlenggel kapcsolatos kérdés is.

szöveget fölveszik. Így nem biztos, hogy egy rendőrségi jegyzőkönyvből kiderül, ha valaki beszédhibás, kétnyelvű, határon túli magyarnyelv-változatot beszél vagy afáziás⁵ stb. Ezek a jellemzők viszont lényegesek egy személy nyelvi tevékenységének értékelésekor.

Ebben az esetben két munkafázist kellett elvégezni. Az első magának a jegyzőkönyvnek az elolvasása volt, és azzal kapcsolatban nyelvi profilozás. Ez nem klasszikus nyelvi profilozást jelentett, hiszen nem az volt a kérdés, hogy állítsam fel a szöveg szerzőjének nyelvi profilját, hanem az, hogy a gyanúsítottól származik-e a szöveg. Az viszont az első fázisban kiderült, hogy a kihallgatási jegyzőkönyvek szövege nem származhat X. Y.-tól, mert azokat X. Y. iskolai végzettsége, és így anyanyelvi kompetenciájának hiányosságai miatt „nem tudja előállítani”: nem tudja a különböző szószerkezetek mondat-tani szabályosságait alkalmazni, nem tud többszörösen összetett mondatokat létrehozni, sőt, igen nagy bizonyossággal, a szövegben szereplő rendőrségi kifejezéseket sem ismeri. A jegyzőkönyvek azon része, amely a vallomást tartalmazza, amelynek tükröznie kellene legalább részben a megnyilatkozó egyéni nyelvi státusát, semmilyen egyéni, csak az X. Y.-ra jellemző nyelvi állapotot nem tükröz.

Azon kellett elgondolkodni, hogy honnan és milyen szöveget szerezzünk be a gyanúsítottól. Úgy döntöttünk, hogy elkérjük azokat a leveleket, amelyeket a börtönből írt haza. Ha azok bármilyen egyezőséget mutatnak a gyanúsítottal vallomással, akkor meg lehet állapítani a szerzőazonosságot. Ha nem, akkor nem beszélhetünk szerzőazonosságról, tehát a szöveg nem a gyanúsítottól származik. Itt fontos megjegyezni, hogy egy ilyen szakvéleménnyel nem azt állítom, hogy nem a gyanúsított követte el a bűncselekményt. A szakvélemény arra terjed ki, hogy a gyanúsítottól származik-e a szöveg, vagy sem. A börtönből bekért levelek esetében nyelvészeti szempontból a következőt kell figyelembe venni: a börtönnyelv és az ember köznyelvi nyelvhasználat (ahogyan az anyanyelvét használja) egy bizonyos, a börtönben eltöltött idő után érintkezik egymással. Ez azt jelenti, hogy a börtönnyelv egy idő után hatással lesz a fogvatartott által beszélt köznyelvre (nyelvváltozatra). A fogvatartottak saját bevallásai szerint a börtönnyelv három–hat hónap alatt elsajátítható. Azt, hogy ez ténylegesen mennyi idő lesz, és az elsajátítás milyen mértékű, több tényező is befolyásolja (ezekre most nem térek ki részletesen). Jelen ügyben a kérdés az volt, mielőtt a szövegeket megkaptam vol-

⁵ Az afázia olyan nyelvi zavar, amely bármilyen agyi trauma során kialakulhat. Ezt ismerni vagy felismerni azért fontos, mert nem mindegy egy szakvélemény kapcsán, hogy egy szöveget elmebeteg vagy afáziában szenvedő egyén írt-e. Egy idevonatkozó esetet a későbbiekben ismertetek.

na, hogy a börtönnyelv mennyire hatott már az egyén nyelvhasználatára, hatott-e annyira, hogy személyes leveleit esetleg ne köznyelvi nyelvhasználatban, hanem börtönslengben írja. A következő példából látszik, hogy a börtönsleng egyáltalán nem keveredett a gyanúsított köznyelvi nyelvhasználatával. Ez nem azt jelenti, hogy ő nem ismerte vagy addigra nem tanulta meg a börtönslenget, hanem a börtönártalom még nem olyan mértékű, hogy a börtönsleng a kommunikációs színterek mindegyikének nyelvhasználati sajátosságává vált volna.

A nyelvészek között többnyire nincs véleményeltérés azt illetően, hogy a nyelvjárás végső soron anyanyelvnek tekinthető. Azt megmásítani, elfelejteni nem lehet. Az ember a nyelvjárást az anyatejjel szívja magába. Banális megállapításnak tűnhet elsőre, de nagyon fontos a szövegvizsgálatok esetében. Mert a nyelvjárást nemcsak megmásítani vagy elfelejteni nem lehet, hanem igazából megtanítani sem (olyan van, hogy valaki több nyelvjárási területen él, és emiatt esetleg kevert nyelvjárásban beszél, de úgy, mint egy idegen nyelvet, a nyelvjárást nem lehet megtanítani). Mindezek mellett azt is tudni kell, hogy az erdélyi identitás fontos része a magyar nyelv használata, így egy erdélyi fiatalember esetében elképzelhető, hogy még a hosszú börtönévek sem változtatnak a nyelvhasználatán.

Mindez a következőképpen néz ki egy eseti szakértői véleményben: „*A dialektus elsődleges nyelvváltozat, tehát az ember anyanyelve (nyelvjárási környezetben ezt sajátítja el az ember szüleitől, nagyszüleitől). Területi nyelvváltozatnak is nevezik. Minden nyelven belül élnek egymástól eltérő változatok. A dialektus a területileg megkülönböztetett nyelvváltozatot jelenti. Mindegyik nyelvváltozatnak megvan a maga normája, tehát mindegyik normatív saját beszélői körében. A nyelvi hovatartozás leggyakrabban felismert jellemzői a beszélők származási helyére utalnak. Jelen szakvélemény azt a nyelvészeten elfogadott gyakorlatot követi, amely szerint a dialektus minden nyelvre és minden beszélőre egyaránt alkalmazható fogalom. A dialektus a beszélő földrajzi és szociális háttérét tükrözi. X.Y. dialektusa anyanyelve, így nem csak írásban kell, hogy mutassa sajátosságait, hanem szóban is (élő beszédben jól felismerhető még annak is, aki nem nyelvész, hogy nem a sztenderd budapesti nyelvváltozatot beszéli). Az eseti szakértő rendelkezésére bocsátott X.Y. által írt szövegek a nyelv több szintjén is bizonyíthatóan a rá anyanyelvként jellemző dialektus szövegsajátosságait mutatják. Ezen szövegsajátosságok törvényszerűen kell, hogy megjelenjenek X.Y.szóbeli megnyilatkozásaiban is.*”

A következőkben X. Y. börtönben keletkezett és hazaküldött leveleinek nyelvjárási jellemzői közül mutatok néhányat, ahogy a szakvéleményben szerepeltek (az idézett szöveg az eredeti helyesírást tükrözi, a nyelvjárási elem dőlt betűvel szerepel, zárójelben dőlt betűvel a nyelvjárási elem jelentése):

1. Megy anyu az ügyvédhez és *megvállik*, hogy mi lesz vele... (*elvállik, majd meglátjuk*);
2. Én nem *búsulok*, mert tudom... (*szomorkodom*);
3. nincs pénzük soha, de *helyreálnak* *ők* is hamarosan... (*rendbe jönnek a dolgaik*; állandósult szókapcsolat);
4. azért *nem jártam ki nálatok*, mert sokat dolgoztam... (*nem mentem el hozzátok*);
5. mert igaza volt és *erős kell lenni*... (*erősnek kell lenni*; itt a mondat szerkezet a nyelvjárási jellemző);
6. úgy *játszodjon* ahogy én is *játszodtam* (*játsszon, játszottam*; itt az igeragozás a nyelvjárási jellemző);
7. ...És alig várom már, hogy egyek két tányér *fuszulykalevest*... (*bableves*).

Az összehasonlító (komparatív) vizsgálat eredménye tehát egyértelmű volt: a kihallgatási jegyzőkönyv szövegét X. Y. nem tudta előállítani, a szöveg tehát igen valószínűen nem tőle származik, hanem egy rendvédelmi dolgozótól. A börtönben keletkezett szövegeket elemezve elmondható volt, hogy pontosan mutatják a mezőségi nyelvjárási jellemzőit, ezek élesen elválaszthatók a köznyelvi sajátosságoktól. Nem lehet nem észrevenni ezeken a szövegeken, hogy szerzőjük anyanyelve nem valamely dialektus. Az eseti nyelvész szakértői vizsgálatok szerint tehát a gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyv szövege nem a gyanúsítottól származott.

A kihallgatás szövege mint közvetett bizonyíték

A következő eset annak példája, hogy egy sértetti kihallgatás szövege hogyan válhat közvetett bizonyítékká. Az eset több szempontból is tanulságos volt: egyrészt azért, mert az élő szöveg azonnali elemzést kívánt, ez más, mint amikor írott szöveget elemez az ember. Másrészt mert az eljáró szerv képviselője és a nyelvész közös munkája, tehát kihallgatástaktikailag összehangolt munkát kíván meg.

A bűncselekményt a Központi Nyomozó Főügyészség vizsgálta, mert a gyanúsított rendőr volt. Azzal vádolták, hogy orális közöskülésre kényszerített egy tizenhat éves lányt azért cserébe, hogy nem intézkedik ellene, mert a lány

prostituáltként kereste a kenyerét. A lány már családból kiemelve élt egy átmeneti gyermekotthonban, ahonnan rendszeresen megszökött.

A kérdés, amelyre válaszolnom kellett, az volt, hogy a sértetti kihallgatás szövegéből kimutatható-e olyan nyelvi adat, amely bizonyíthatja a rendőr bűnösségét.

(Ezekben az esetekben azt, hogy a szakvéleményt hogyan használták fel, mindig az eljáró ügyész hatásköre volt eldönteni. Ha egy eljárásban felhasználták is, nem mindig derült ki számomra, hogy közvetlen vagy közvetett bizonyítékként értékelte-e a bíróság.)

A kihallgatást az ügyész vezette, nyelvész szaktanácsadóként szakértői vizsgálatot végezhettem. Két jegyzőkönyv készült: egy ügyész által diktált, egy pedig, amit én készítettem. A nyelvész szaktanácsadói jegyzőkönyv ebben az esetben is majdnem szó szerinti volt. A kihallgatás előtt annyit egyeztetünk az ügyésszel, hogy ha kérdésem van, akkor azt a kihallgatás bármely szakaszában föltehetem.

Az eljáró ügyész azt kérte a sértettől, mondja el a történeteket az elejétől a végéig. Már akkor, amikor az adatokat felvették, hallani lehetett, hogy a lánynak akcentusa van. Indokolt volt tehát az első kérdésem: mi a sértett anyanyelve. Elmondta, hogy egynyelvű cigány családból származik, és otthon a beás dialektust beszélik. Csak az óvodában kezdett el magyarul tanulni, amikor magyar nyelvű közösségbe került. Folytatva az eset leírásának körülményeit, azt mondta a lány: „És akkor a rendőr azt mondta, hogy vegyem le a melltartómat, mert szűrő és vágó eszközt fog nálam keresni.” Megkérdeztem tőle, hogy tudja-e, mi az a szűrő és vágó eszköz. Azt mondta, hogy a tú meg az olló.

A nyelvész szaktanácsadói vélemény a következőkre hívta föl a figyelmet: Amikor a sértett azt mondta, hogy a rendőr szűrő és vágó eszközt fog nála keresni, egy rendőri terminus technicust (szakkifejezést) használt. A kérdésekre adott válaszából kiderült, hogy nem tudja, mi is az pontosan, csak a fogalmi kategória alapján (tudniillik hogy szűr és vág) mondta azt, hogy az a tú és az olló például. Miért tudta mégis ezeket a szavakat visszaidézni? Véleményem szerint azért, mert a trauma következtében nemcsak a helyzetet magát tudta felidézni, hanem az ott elhangzó szöveg egy részét is, függetlenül attól, hogy annak pontos jelentését meg tudta volna határozni. Nyelvészeti szempontból amúgy ez teljesen létező eset lehet: az ember a szavakat, amelyeket ismer, az úgynevezett mentális lexikonban tárolja. Ez gyakorlatilag az a szótár, amely állandóan „velünk van”, amelyet szituációinktól függően mozgósíthatunk. Ennek van egy aktív és egy passzív része. Az aktív lexikon

azokat a szavakat tárolja, amelyeket az ember általában használ, a passzív pedig azokat, amelyeket nem állandóan használ, de, mondjuk, elő tudja hívni. Feltevésem szerint a trauma következtében (a kihallgatás az eset után egy-két hónappal volt) az a kifejezés, hogy szűrő és vágó eszköz, még a lány aktuális szókincsének része volt. Ezért emlékezett rá. Mindemellett egy átlagos felnőtt magyar nyelvű ember sem használja ezt a kifejezést, hacsak nem rendvédelmi dolgozó. De szerintem, ha a rendvédelmi dolgozó nincs szolgálatban, akkor azt mondja, hogy kés vagy olló. Ez tehát így hangozhatott el a sérített és a gyanúsított között.

Összegezve elmondható, hogy az ismertett esetben az élő nyelvi szöveg, azaz a kihallgatás szövege mint nyelvi adat közvetett bizonyítékul szolgált egy bűncselekmény igazolásában. Ez önmagában persze nem bizonyíték, de része a bizonyítékoknak, és akként is kezelendő. Fontos mindemellett megjegyezni, hogy ebben az esetben a nyelvészi szakvélemény nem azt állítja egzakt módon, hogy az eset megtörtént, hiszen ez meghaladja a nyelvész kompetenciáit. A nyelvész ebben az esetben azt tudta igazolni, hogy a felvetődő nyelvi adat utalhat arra, hogy a gyanúsított terhére rótt cselekmény megtörtént, tehát annak közvetett bizonyítékául szolgálhat.

Álnevek dekódolása

Az álnevek dekódolása fontos feladata lehet az igazságügyi nyelvésznek, hiszen az emberek (itt nem csak a bűnözőkre kell gondolni) digitális jelenlétének egyik jellemzője az álnév mögé rejtőzés vagy a névtelenség (anonimitás).

Munkám során már több esetben kellett álnevet dekódolnom, azaz meg kellett fejtenem, hogy kit vagy mit takarhat az álnév. Tapasztalataim szerint az álnevek többségében van olyan adat (betű, szótag, szám, évszám), amely az álnév használójára jellemző. Ezt szenzitív faktornak neveztem el. Chatoldalak vizsgálatokor találkoztam azzal a jelenséggel, hogy a chatelők az álnevek alapján be tudják azonosítani egymást. Egy személynek több álneve is lehet, ezeket a különböző oldalakon használja, de sok esetben kisebb változtatásokkal, pont azért, hogy a chatpartnerei felismerjék. De nemcsak a chat-, hanem a közösségi oldalak miatt is fontos az álnevekkel foglalkozni. Az álnevek dekódolása segíthet a nyelvi profilozásban, szövegek összehasonlításában. Nem utolsósorban pedig mind a nyelvészet, mind pedig az igazságszolgáltatás nagy hasznára válna, ha többet tudnánk az álnévadás mechanizmusáról. (Talán hasznára válhat a kriminalisztikának a szépírói álnevek

vizsgálata is, de véleményem szerint a bűnözői álnévadásnak egyedi jellemzői is lehetnek.)

A következőkben egy olyan esetet ismertetek, amelynek során az eljáró szerv arra volt kíváncsi, hogy a Facebookon különböző álnevek alatt lévő szövegek szerzője ugyanaz a személy volt-e, illetve arra, hogy az a személy kóros elmeállapotú-e. Egy ilyen szakértői kérdés során a következőt kell leszögezni: a nyelvész nem foglalhat állást abban, hogy valaki kóros elmeállapotú-e, vagy sem. Ez nem kompetenciája. Arra vonatkozóan viszont igen, hogy egy szöveg referenciáiban mennyire felel meg a valóságnak, azaz a szöveg szerzője mennyire tudja elkülöníteni a valóságot a képzelettől. (Természetesen számításba véve azt, hogy létezik a fantasy mint szépírói műfaj, viszont az átlag nyelvhasználó nyelvi tevékenysége nem hasonlítható össze egy szépíróéval.) Az álnevek és a kérdéses szövegek együttes vizsgálata viszont hozzásegíthet egy kórkép felállításához, ami úgyszintén nem nyelvészeti kompetencia. Magyarországon sajnos nem tudok olyan vizsgálatokról, amelyek behatóbban foglalkoztak volna azzal, hogy a különböző elmeállapotokhoz milyen nyelvi sajátosságokat lehet rendelni. Ezzel adós még a nyelvtudomány nemcsak magának, hanem az orvostudománynak és a kriminalisztikának is. Az ismertett álnévdekódolásról annyit kell tudni röviden, hogy az egyik közösségi oldalon több álnéven bejelentkező személy azzal fenyegetőzött, hogy megöl egy fiatal lányt. A szövegek jellemzője, hogy szerzőjük vagy egyes szám első vagy harmadik, vagy többes szám első személyben írta őket. Gyakran emlegetett démonokat, regényhősöket, angyalokat és istent.

A rendelkezésemre bocsátott szövegek különböző álnevek alatt jelentek meg, az egyik ezek közül a Sebinoka Hai volt

A Sebinoka Hai álnév dekódolása nyelvészeti szempontból azért nehéz, mert a „Sebinoka” szó eredete, jelentése nem állapítható meg a jellemző eljárásokkal: például nem lehet szótárzni. A „Sebino” szóalak létezik, olaszul egy babafajta neve. Ezek a babák életnagyságúak, tényleg csecsemőnek néznek ki.

A „Sebinoka” szóalak lehet az olasz szó plusz a magyar „-ka” kicsinyítő képző összevont szóképe. Ez nyelvészeti szempontból lehetséges: idegen nyelv tanulása során találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a nyelvtanuló vagy a nyelvhasználó keveri, illetve összevonja a különböző elemeket az anyanyelvből és az idegen nyelvből. Ez nem csak az idegen nyelvek tanulása során jelentkezik: a magyar nyelvben is van olyan idegen hangzását megőrző jövevényszó, amely magyar toldalékkal él a nyelvhasználók körében: az „e-mail” szó például magyar igeképzőt kapott („z”), így alakult ki az „e-

mailezik” szóalak. Ugyanez a jelenség tapasztalható a „chat” szónál is. A „chat” névszó is magyar toldalékot kapott, így lett része a magyar igei paradigmarendszernek, csak ez esetben az „l” igeképző adja az igei alapalakot: „chatel”.

A „Sebinoka” szóalak tehát lehet az olasz „Sebino” baba mint névszó és a magyar „-ka” kicsinyítő képző összevont alakja.

A „Hai” szó jelentése cápa.

Elmondható tehát, hogy a Sebinoka Hai dekódolása lehet babaevő cápa, ami nem lehet irányadó egy nyomozás során, de a különböző szövegek és álnevek összehasonlítása és értékelése esetében szolgálhat pluszinformációként.

A börtönnyelv jelenségének vizsgálata⁶

Mindig is érdekelt a börtönnyelv. Nem feltétlenül az, hogy mi micsoda a börtönslengben. Inkább az a kérdés foglalkoztatott és foglalkoztat a mai napig is, hogy milyen szociolingvisztikai jelenség a börtönnyelv, és az, hogy az, amit a nyelvészet megtudhat minderről, miképpen alkalmazható az igazságszolgáltatásban. Ügyészségi időszakomban, a büntetés-végrehajtási törvényességi felügyelet során kicsit közelebb kerültem a kérdések megválaszolásához.

Véleményem szerint a börtönnyelv összetett jelenség, amely a börtönslengből, a börtönbeli jelnyelvből és a morzejelekből áll. A börtönsleng divatos kutatási terület, a hazai nyelvtudomány is büszkélkedhet szótárakkal a témakörben. Nem tudjuk viszont, hogy milyen szociolingvisztikai mechanizmusok azok, amelyek a börtönnyelvet működtetik. Ki tanítja kinek? Milyen státusok kapcsolódnak a börtönnyelv ismeretéhez? Mik az összefüggések a börtönhierarchia és a börtönnyelv között? Milyen nyelvi alapjai vannak? Ki tanulja meg könnyebben, az, aki esetleg beszél valamelyik cigány dialektust, vagy az, aki eleve kriminalizált szociokulturális családból érkezik? Tudunk-e összefüggéseket kimutatni a börtönben lévő bűnözés mértéke és milyensége, illetve a börtönnyelv ismeretének mértéke között? Azok, akik a fogvatartottakkal szorosabb kapcsolatban vannak (nevelők, börtönőrök) mennyire ismerik, és milyen helyzetekben használják a börtönnyelvet? A fogvatartottak és

⁶ Az elmúlt másfél évben nem volt lehetőségem börtönnyelvi vizsgálatokat folytatni, mert nem kaptam meg a szükséges engedélyeket ahhoz, hogy a börtönben empirikus vizsgálatot végezhessenek. Így készülő doktori disszertációm empirikus fejezete is várat magára.

a börtönörök közötti tiltott kapcsolatot lehet-e jellemezni a börtönnyelv ismeretének mértéke alapján?

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása nagyban elősegítené a büntetés-végrehajtás kapcsán felvetődő kérdések válaszlehetőségeinek bővítését.

Menekültek nyelvhasználatának vizsgálata⁷

A menekültekkel kapcsolatos nyelvi jelenségek vizsgálatának lehetőségével és szükségességével akkor találkoztam először, amikor a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal bicskei befogadóállomás vámoszabadi telephelyén ügyészségi keretek között dolgoztam 2014-ben. A vámoszabadi menekülttábor a különböző nyelvek és kultúrák találkozóhelye. Természetesen nem egyszerű találkozásról van szó, hanem kényszerhelyzetről egy izolált helyen – elszigetelten a befogadó ország civil társadalmától.

A külföldiekkel való interjúkészítés célja az volt, hogy információkat szerezhessen az ügyészség a menekülttáborról. Itt most nem térek ki arra, hogy egy kommunikációs szempontból is interkulturális környezetben milyen technikákat célszerű alkalmazni ahhoz, hogy sikeresek legyenek az interjúk. A dolgozat jelen részében inkább arra hívnám fel a figyelmet, hogy a menekültekkel kapcsolatos nemzetbiztonsági (nem csak szociológiai vagy antropológiai) kérdések megválaszolásának elengedhetetlen része kellene hogy legyen a nyelvi analízis. Itt nem egyszerűen arról van szó, hogy ki milyen nyelven beszél, hanem arról, hogy például egy menekülttáborban, amely egy izolált társadalmi közeg, milyen nyelvi folyamatok érvényesülnek, ezeknek mi a dinamikája. És e nyelvészeti, szociolingvisztikai eredményeket az igazságszolgáltatás hogyan tudná hasznosítani.

Ha szigorúan nyelvészeti szempontból vizsgálom a jelenséget, akkor ismertetnem kell a pidzsin nyelv fogalmát. A pidzsin nyelvek korábban olyan közösségekben alakultak ki, amelyeknek nem volt közös nyelvük, de tagjaik beszélni kívántak egymással, például, mert kereskedelmi kapcsolat alakult ki köztük. Ezért nevezték régen ezeket a nyelveket keverék vagy marginális nyelveknek. Crystal humorosan próbálja megfogalmazni a pidzsin nyelvek mibenlétét: *„Mindenképpen el kell kerülni azokat a sztereotípiákat, amelyeket a képregények és kalandfilmek alakítottak ki a pidzsinokról. Az »Én lenni Tarzan, te len-*

⁷ A menekültek nyelvhasználatával kapcsolatos állásponomat még nem publikáltam eddig. Kizárólag az ügyészség rendelkezésére bocsátottam egy belső tanulmányt a menekülttáborok kapcsán. A határon tapasztalt nyelvi jelenségekről itt írok először. Ezekkel kapcsolatos vagy ehhez hasonló tanulmányokról nincs tudomásom sem a hazai, sem a nemzetközi szakirodalom terén.

*ni Jane” jellegű gügyögés igen távol áll a valóságtól»”.⁸ A pidzsin egy nyelv, amely bárhol kialakul, ahol azt egy közösség létrehozza, sajátos szerkezet, szabályok és szókészlet jellemzi. Az a nyelv, amelynek alapján a pidzsin kialakul, valamelyik világnyelv. A vámoszabadi menekülttáborban tapasztalataim szerint egy angolalapú pidzsin alakult ki. Ezt tábori angolnak (*camp english*) neveztem el. A menekülttábor lakói ezt saját maguknak hozták lére, hogy egymással kommunikálhassanak. Ez mindenki számára érthető és könnyen megtanulható. Ez az ő közös nyelvük. Már két-három éves arab és koszovói gyerekeknél tapasztaltam, hogy használják ezt a nyelvet, ezen kommunikálnak a többi táborlakóval. Ennek alapszókészletét föl lehetne mérni, ha huzamosabb időt töltenék a táborban. Egyebek között olyan kérdések tartoznak ide, amelyeket már a gyerekek is értettek, mint: „hogyan vagy?”, „anyukád hol van?”, „kérsz ebből?” vagy „fáj valamid?” Az emberek tehát nyelvükkel is alkalmazkodnak új társadalmi körülményeikhez, a menekülttábor kényszer szülte társadalmának viszonyaihoz.*

Az igazságszolgáltatás munkáját nagyban segítené, ha a tábori angol nyelv kialakulását, jelenségeit, különös szabályszerűségeit tudományos igényű vizsgáltnák, ennek eredményeit – és magát a nyelvet – legalább szakmai körökben ismertté tennék.

A menekülttáborok mellett egy másik jelenségre is fel kívánom hívni a figyelmet: ez pedig az Európába 2015-ben érkező menekültek közös nyelve. 2015 szeptemberétől decemberig a röszkei határkerítésnél dolgoztam egy segélyszervezetnél, mind a magyar, mind a szerb oldalon. A munkám miatt több száz menekülttel kerültem kapcsolatba. Hasonló jelenséget figyeltem meg a határnál, mint a menekülttáborban: az odaérkező több ezer ember egy kevés szóból álló, nagyon egyszerű nyelvtani szabályokon alapuló pidzsin nyelvet hozott létre. Ezen kommunikáltak egymással, a segélyszervezetek dolgozóival, és felteszem, hogy az embercsempészekkel is. Ennek a nyelvnek a kialakulása szociolingvisztikai szempontból teljesen indokolt lehet. Hosszú vándorlás folyamán több ezer ember érintkezik egymással, akik különböző nyelveken beszélnek. Hogy ne legyen bábeli zűrzavar, létrehoznak egy közös nyelvet. Lehet, hogy ennek megléte csak időszakos, a vándorlás idejére jön létre és működik, de az biztos, hogy egy bizonyos társadalmi jelenség során alakul ki. Azt is feltételezem, hogy ez a pidzsin nyelv nemcsak az élőbeszédben volt használatos, hanem írásban is. Gondolok itt a mobiltelefonon váltott üzenetekre. A kommunikáció a vázolt esetben a rövidsége és

⁸ David Crystal: A nyelv enciklopédiája. Osiris Kiadó, Budapest, 1998

tömörségre törekszik, nem szépírói igénnyel megszerkesztett üzenetekről lehet szó. Ezeket a kommunikációs igényeket kiszolgálhatja egy pidzsin nyelv. És még valami: feltételezem, hogy a menekültek kitalált nyelvére a titkosság (kriptolália) jellemző. Ha egy nyelv titkos, az azt jelenti, hogy azt csak a beszélői ismerik, az által tudják egymást azonosítani, más csoportok által viszont dekódolhatatlan.

Összegezve elmondható, hogy mind a menekülttáborokban, mind pedig egyéb esetekben érdemes lenne a menekültek által létrehozott nyelvet (vagy nyelveket) vizsgálni.

A határon tapasztalt nyelvi jelenségeket nem állt módomban igazolni.

Gyűlöletbeszéd-elemzések⁹

A gyűlöletbeszédet mint szöveget nem elég csupán kommunikációs eszközként értelmezni, hiszen általában a szöveg sem csak egy kommunikációs egysége a nyelvnek, amely információt közöl. A gyűlöletbeszéd valamifajta manipulációs stratégia következtében jelenik meg. A szövegeket nem elég önmagukban vizsgálni, azokat mindig saját diskurzusukban kell értelmezni, figyelembe véve a diskurzus más szövegeit is. Itt műfaji szempontok miatt nem térek ki a gyűlöletbeszéd teljes körű nyelvészeti szempontú elemzésére, inkább példákon keresztül próbálom meg bemutatni, hogyan működik.

Lenhardt Balázs a Jobbik volt, akkor független képviselője 2013. június 17-i parlamenti felszólalásában a következőket mondta: „*Köszönöm szépen. Steiner Pált szeretném arra emlékeztetni, hogy mind a magyar állam, mind a*

⁹ Gyűlöletbeszéd-elemzésekkel legalább tíz éve foglalkozom. Fontosnak tartom itt elmondani azt a kutatói álláspontot, amelyet képviselek. Ez részben szakmai, részben pedig etikai jellegű azért, mert nyelvészként nem érzem, hogy jogosítványom lenne arra, hogy a gyűlölet-bűncselekmények, így a gyűlöletbeszéd jogi hátterét értékeljem. Így erre nem is térek ki. A dolgozat e része is, mint a többi, kizárólag nyelvészeti elemzéseket mutat be. A kérdéssel kapcsolatos meglátásomat viszont a kutatói etika miatt tartom lényegesnek hangsúlyozni: a mai magyarországi közbeszédben hemzsegek a gyűlöletbeszéd különböző fajtái. Ezeknek a szövegeknek egy része megtévesztő, hiszen az ellenségképzés szofisztikáltabb stílusával nem tűnnek első látásra gyűlöletbeszédnek, míg mások egzakton fejezik ki a gyűlöletet (kuruc.info). A gyűlöletbeszéd nem első olvasásra „fejt ki hatását”. A szövegek, amelyekkel találkozunk, elkezdnek bennünk élni, összeadódnak, és hosszú távon válnak gondolkodásunk meghatározó részeivé. Amikor már a „menekült” helyett azt mondom, hogy „migráns”, vagy nem azt mondom, hogy „vándorolnak”, hanem „hordákba tömörülve lepik el az országot”, akkor olyan diskurzuselemeket választottam magamnak, amelyek egy gyűlöletdiskurzus elemei. A gyűlöletbeszéd egy egész társadalom közhangulatának és gondolkodásának válik meghatározó részévé úgy, hogy nem igazságokat állít, hanem valótlan félelmeket gerjeszt. Kutatóként kötelességemnek érzem a mai magyarországi közbeszéd elemzését és értékelését. Le kell szögezmem, hogy ez nem politikai állásfoglalást jelent, hanem szabad kutatói gondolkodást és alkotást.

különböző, a II. világháborúban vesztes államok rengeteg pénzt fizettek ki úgynevezett holokausztáldozatok és holokauszt-túlélők kárpótlására.” Az „úgynevezett holokausztáldozatok és holokauszt-túlélők” gyűlöletbeszéd a következők miatt. Az „úgynevezett” szótári jelentése¹⁰ egyrészt az, hogy „a szokásos megnevezéssel élve”, a másik az, hogy „állítólagos”. A szöveg első olvasása után jól érzi az olvasó, hogy Lenhardt igen nagy valószínűséggel az „állítólagos” értelemben használta az „úgynevezettet”. Tehát, az állítólagos holokausztáldozatokról és holokauszt-túlélőkről beszélt. Miért érzi ezt az ember? Ennek, véleményem szerint, megvan a nyelvészeti pragmatikai magyarázata. Az embernek van egy nyelvi kompetenciája, ez pedig a szándékutajdonítási képesség. Ha nagyon egyszerűen fogalmazok, ez annyit tesz, hogy sejteni vélem, mit akar mondani a másik még akkor is, ha azt nem szó szerint kell értenem. Ugyanez a képesség kapcsol be az irónia megértésénél is. Például, amikor *Karinty*-t olvasunk. Karinty minden ironikus megjegyzése sincs lábjegyzetelve, mert feltételezhetően az olvasó megérti őket. Az „úgynevezett holokausztál” tehát jól érzi az ember, hogy ez az állítás kétségbe akarja vonni a holokauszt létét.

Nézzünk egy másik példát! A kuruc.infón évekkel ezelőtt megjelent egy plakát: Holacoste, az antiszemét világmárka. A plakáton felismerhető a Lacoste márkanév. A „holokauszt” szóból és a Lacoste márkanévből lett a „holacoste” kifejezés. A nyelvészetben ezt az eljárást szóösszerántásnak hívják. Ugyanígy keletkezett a „tanár” szó a „tanítás” és „árasztó” szavakból.

Az antiszemét világmárka egyértelműen arra utal, hogy a kép aláírója az antiszemitizmusra céloz. Az antiszemét az antiszemitizmus rövidített alakja úgy, hogy az „anti” előtagot meghagyja, a „szemitizmusból” pedig a szemét szót vonja el. Hogy igazán mit is akar mondani ezzel a szövegező, azt nem tudom. De attól függetlenül, hogy pontosan tudnánk, mire akar utalni a szöveg, ez gyűlöletbeszéd.

A következő példa még elérhető az interneten¹¹. A szöveg címe *Cigánylexikon* (jelen dolgozatban helyesírási javításokkal tüntetem föl a szöveget). Nem elemzem végig, de bemutatok belőle néhány részletet. De még ez előtt néhány szó a címről. A cigánylexikon szó összetett szó, előtagja a „cigány”, utótagja pedig a „lexikon”. A „lexikon” utótagot mondhatjuk műfajmegjelölőnek, hiszen a szöveg (majdnem) betartja a lexikon cikkének műfaji követelményeit: ismereteket közöl, lényegre törően fogalmaz, kijelentő

¹⁰ Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987

¹¹ <http://huligan07.gportal.hu/gindex.php?pg=21100617>

mondatokat használ. Első látásra nem tűnne gyűlöletbeszédnek akkor, ha azt gondolnánk, hogy az a gyűlöletbeszéd, amely trágár vagy erős nyelvi agreszsiót fejez ki. A *Cigánylexikon* szövegeiről ez nem mondható el, mégis gyűlöletbeszéd. A szövegrészletben jól látszik, hogy a cigányok úgy vannak bemutatva, mint az állatok. Olyan szakszavakkal jellemzik őket, amelyekkel az állatokat szokták: „elterjedése”, „tartózkodási helye”, „szaporodása”, „ellés”, „vemhesség”, „alom”, „hordákba tömörülnek”. Nem trágár, nem használ felkiáltó mondatokat, de azokkal a sztereotípiákkal operál, amelyek a közbeszédben a cigánysággal kapcsolatban kialakultak.

Nem szabad, hogy megtévessze az embert az, hogy ami nem trágár vagy harsány, az nem gyűlöletbeszéd. Minden szöveg az, amely általánosít, és úgy általánosít, hogy mások iránt gyűlöletet keltsen.

A közbeszéd egyre gyakoribb jellemzője a trágárság.

A trágárság és obszcenitás kategóriáit a nyelvészet elkülöníti. A kettő között leegyszerűsítve az a különbség, hogy míg a trágár szimplán a káromkodást jelenti, addig az obszcénak funkciója van. Ez a funkció pedig valamilyen ellenállást, legtöbbször társadalmi ellenállást fejez ki. Gondolni kell itt például a rapszövegekre, amelyek tele vannak obszcén kifejezésekkel, tükrözve ezzel a fennálló viszonyokkal való szembenállást. Például Ganxsta Zolee és a Kartel *A való világ* című számának refrénje: „Isten hozott nálam öcsém, ez a való világ. Pénz, drogok, fegyverek, no meg a pinák.” Vagy említsük meg *Petőfi Sándor Mit nem beszél az a német* című versét: „*Foglalod a kurvanyádat, / De nem ám a mi hazánkat! [...] Hadat nekünk ők izennek, / Kik egy nyúlra heten mennek.*” Az irodalmi igényű obszcénység tehát nem ismeretlen a magyar irodalom számára sem (itt természetesen a teljesség igénye nélkül). A magyar népköltészet is bővelkedik obszcén (itt pajzán) szövegekben. Ezekben a szövegekben az obszcénység vagy irodalmi, vagy néprajzi értéket képvisel, vagy Ganxsta rapszövegében egy társadalmi jelenségre hívja fel a figyelmet, kendőzetlenül.

A mai magyar közbeszéd viszont tele van trágársággal. Az interneten a blog műfaji keretei ezt meg is engedik, hiszen a blog írójának szövegei ellenőrizetlenül jelennek meg. Ha egy ismert médiaszemélyiség megengedi magának a trágárságot, azzal legitimálja is. Az olvasó tehát gondolhatja, és gondolja is, hogy akkor ezt ő is megteheti. Ez a nyelvi viselkedésforma egyebek között így válik a közbeszéd egyik jellemzőjévé.

Az előbbi példákból is kitűnik, hogy a magyar közbeszéd része az antiszemitizmus, rasszizmus és a trágárság is. Mindezeket legitimálják politikusaink, illetve a közbeszéd szereplői.

Végül

Az igazságügyi nyelvészet mint alkalmazott kutatási terület elméleti és gyakorlati háttérének kidolgozása még a jövő feladata. Remélem, hogy mind a nyelv-, mind pedig a rendészettudomány képviselői felismerik ennek szükségességét.